

TASVIRIY SAN'ATDA BADIY TAFAKKUR TUSHUNCHASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada tasviriy san'atda badiiy tafakkur tushunchasi haqida so'z boradi. Muallif ilmiy ma'lumotlar hamda yozma manbalarga tayanib, mavjud adabiyotlar asosida muammoga aniqliklar kiritgan. Tasviriy san'atda badiiy tafakkur tushunchasi bo'yicha mavjud o'ziga xos yondashuvlar va nazariyalarni qiyosiy tahlil etgan.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, badiiylilik, tafakkur, tasavvur.

Tafakkur deb, predmet va hodisalarning ongda, ularning bevosita ta'siri natijasida aks etishga aytiladi. Atrof olamdagi narsa hodisalarni tafakkur qilishdan bilish boshlanadi. Bilishning hamma boshqa shakllari - esda olib qolish, tafakkur, tasavvur tafakkur obrazlari asosida kuruladi. Bolalar tasviriy faoliyati atrof-muhit, borliqni bilishga asoslanadi. Shuning uchun tafakkurning rivojlanishi masalasi bolalarni rasm, loy, applikatsiya ishiga o'rgatish uslubiyatining asosiy muammolaridan biri hisoblanadi.

Badiiy obrazning yaratilishi mazmunning yorqin hissiy shaklda berilishiga asos bo'ladi. Shuning uchun rassomning hayotni tafakkur qilishi bilishga oid va emotsional tomonlarni birlashtirish kerak. Bu muammo haqidagi qiziqarli fikrlarni biz O'rta asr sharqning mutafakkir-ensiklopedisti Abu Nasr al-Forobiyning «Saxovat shahri» risolasidan topishimiz mumkin. «Sezayotgan narsani aql kuchi vositasida bilish, xohish bo'lsa, shu vosita yordamida yetilishayotgan harakat boshqa kuchning dalilidir va bu kuch aql, hissiyot, fikrlash, xulosa qilishni yaratadi. Lekin agar his qilinayotgan jismni sezish vositasi orqali o'rganishni keltirib chiqarayotgan istak jismoniy va ruhiy ta'sirning dalili bo'ladio.

Atrofdagi borliqning rassom tomonidan tafakkur qilinishi maxsus xususiyatlarga ega. Odatda buyumni tafakkur qilishda biz ko'pincha shu narsa bilan tanishishda cheklanamiz, chunki biz uchun undan foydalanish va ko'rsatma olish asosiysi hisoblanadi. Rassom esa predmetni tasviriy maqsadda hargal tafakkur qilganida shakl, rang, fazoda joylashishini har tomonlama o'rganadi. Mashhur

rassom K.F.Yuon, rassom tafakkurining o'ziga xos tomoni shundaki, u diqqat bilan hayotdagi hamma oddiy va oddiy bo'lmagan, hamma ifodali va bir xil narsalarni ko'rib, belgilay olishi va o'z asarida aks ettirishi kerak, degan edi. Bizni o'rab turgan buyum dunyosi uzoq evolyutsiya jarayoni, jamiyat va insonning ijtimoiy-tarixiy tajribasi jarayonida vujudga keldi. Predmetli fazoviy muhit bizning «ikkinchi tabiat» insondan tashqarida, o'zining butun mazmunini yo'qotadi. Qadimgi Sharq mutafakkirlari, keyinchalik XVII-XIX asr faylasuflari ham, faqatgina inson hamma narsalarning estetik va jismoniy o'lchovidir, deb ta'kidlagan edi. Bolaning hayotida atrofdagi sharoitning muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida VASuxomlinskiy ham ta'kidlab o'tgan. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning estetik rivojlanishi boshqariladigan va shakllantiriladigan jarayondir. A.N.Leonteva, A.O.Zaporojets, E.A. Flyorina va maktabgacha tarbiya sohasidagi boshqa mutaxassislar ham shu nuqtai nazarda turadilar.

Qayerda tafakkur bo'lmasa, o'sha yerda rohat ham, azob ham bo'lmaydi. Demak, birinchidan, bizda ikki ko'rinishda bo'ladigan tafakkur bo'lish kerak: birinchisi, tashqarida (yuzaga keladi), his-tuyg'udek, ikkinchisi esa, ichkarida, tasavvur va ong shaklida. Bolalar atrofdagi narsalarga juda ta'sirchan bo'ladilar, shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasasining joylashishi, jihozlanishi katta ahamiyatga ega.

«Har bir inson o'zgarishlarga qodir, bolada esa bu juda kuchli. Bolalar hayotidan alohida lahzalarni eslatishning o'zi kifoya: ularning muhiti o'zgargan vaqtda, atrof-muhit ularda qanchalik katta iz qoldirishi ochiq ko'rinadi». (Jaloliddin Devoniy, «Siyaniy rukovodstva»).

Tashqi passivlik natijasida tashqi olam bolaga faol ta'sir qiladi. Ular narsalarning ahamiyati bilan tanishadilar, o'yinchoqlarni ularning shakli, rang, materialiga diqqatlarini qaratib, bir-biridan farqlaydilar. Yoshi ortgan sari ular qanday qilib jihozlarni har xil qo'yish mumkinligi va o'yinchoqlarni joylashtirishni, xona devorlari qanday bezatilganligini farqlay oladilar. Sekin-asta bolalar o'zlari mashg'ulotga tayyorlanishda, ovqatlanish uchun stolni tayyorlash, bayramga guruh xonasini kuzatishda ishtirok eta boshlaydilar. Ular endi faqatgina hamma narsadan

foydalanmay, balki o'zlari ham kerakli sharoitni yaratishga o'rganadilar. Bolalarning bu faoliyati kattalarning doimiy yo'naltirilgan yordami natijasida ularda go'zallik va foyda haqida tasavvurlarning shakllanishiga olib keladi, estetik his va N.M.Sechenov fikricha, ko'rish orqali qilinadigan tahlilning natijalari nozikroq va boyroq, shu sababli odam ko'rishga ko'proq ishonadi. Bunday fikr haqqoniy, lekin yangi ob'ektni tafakkur qilishda, predmet xususiyatini tafakkur qilishda, uning natijalariga birgina ko'z bilan ko'rish yetarli emas. Bolalar psixologiyasida atrofni tafakkur etish jarayonida his etish va ko'rishning o'zaro munosabatlarning rivojlanish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu muammoga V.I.Zinchenko va A.G.Rudskoy ishlari bag'ishlangan, bunda ular maktabgacha bolalikning turli bosqichlarida qo'l va ko'zning bilish funksiyalarini o'rganadilar. Psixologlar (L.A.Venger, N.V.Venger, A.V.Zaporojes, M.I.Lisina va boshqalar) bir qancha analizatorlarning birlashishi tasavvurlarining aniqlashuviga yordam beradi, deb hisoblaydi.

Shuning uchun har tomonlama kuzatishga, predmetni faqat ko'rish orqaligina emas, balki boshqa analizatorlar orqali ham ko'zdan kechirib chiqishga imkon berish kerak. Ko'pincha ko'rishda his etish yordamga chaqiriladi. Faqat ba'zi vaqtlarda, ya'ni predmetni qo'lga olib bo'lmaydigan paytda, muzkur hisni kiritish kerak, bolalarga predmet konturini fazoda qo'l bilan chizib yurgizishni taklif qilish kerak. Gullayotgan o'simliklarni, mevalarni tafakkur etishda hid bilish ham ahamiyatga ega. Bu bilan umumiy tasavvur qilish boyiydi. Bolaning sensor rivojlanishi tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, hatto kichik yoshdan bir guruhga kiradigan predmetlarning alohida xususiyatlarini predmetlarning umumiy belgisi sifatida ko'rish qobiliyatini tarbiyalash mumkin (olmaga o'xshagan dumaloq, mevaga o'xshagan qizil va hokazo).

Tasviriy faoliyat uchun bolalarni predmetlarning qiyin shaldini, ya'ni predmetlarning asosini-geometrik shaklini qurishga o'rgatish muhim bo'lib hisoblanadi. Xuddi shunday etalonlar rangni, praporsiyalarni va boshqalarni his etishning mukammallashishiga yordam beradi.

Analizatorlarning rivojlanishi o'z holicha ketaverishi mumkin emas. Sensor tarbiyaning asosi bo'lib bolalarni umumiy tafakkur qilish usuli tekshirishga o'rgatish hisoblanadi. Bu esa bolalarga predmetning asosiy xususiyatlarni mustaqil holda tahlil qilishga va ajratishga imkon beradi.

Tasviriy faoliyat bolalarning voqelik haqidagi tasavvurlarining kengayish va mustahkamlanish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Taniqli psixolog V.M.Teplov tafakkurning alohida xarakterini quyidagi tasvir bilan bog'liq holda ta'kidlab o'tadi: «tasviriy san'atda tasvir masalasi kuchli tafakkur qilishni talab etadi. Qurilgan narsaning tasvir masalasini yecha turib, bola har doim narsalarni yangicha tomondan anchagina tezroq, kuchliroq va aniqroq qurishni o'rganib boradi». Tafakkur etishning rivojlanishi tasviriy faoliyatdan kelib chiqib, ikki maqsadni ko'zlaydi. Birinchidan, o'rab turgan voqelik bilan tanishish jarayonida bolaning bilish va estetik malakasi boyiydi, ikkinchidan, turli predmetlar haqidagi tasavvurlari aniqlashadi. Predmetlarning xususiyatlari va belgilarini tafakkur etish shu predmetlarning keyinchalik tasvirlay olishi bolalardan tekshirish vositalari orqali tanishishni talab qiladi. Tasviriy faoliyatning turli ko'rinishlarida tekshiruv maqsadlari turlicha bo'ladi. Tarbiyachi turli faoliyat turlarida bolalar diqqatini predmetning shakliga, hajmiga, fazoda joylashishiga qaratadi, keyin rasm chizish mashg'ulotidan oldin predmetning konturi qismlarini alohida ajratib ko'rsatadi, agar berilgan predmet uchun xarakterli rang bo'lsa, uni ham ajratib ko'rsatadi. Loy mashg'ulotining hajmli massasi har tomondan ko'riladi, uning qo'shilib ketgan va ajralib turgan qismlari ko'rib chiqiladi. Qurish-yasash mashg'ulotlarida qismlarning proporsional munosobatlari, ularning o'zaro bog'liqligini ko'rib chiqish muhim ahamiyatga ega. Ko'zdan kechirish jarayonining o'zi 5 bosqichni o'z ichiga oladi.

—predmetni o'z holida tafakkur etish (tarbiyachi yorqin obrazli shaklda predmetning umumiy xarakteristikasini beradi);

—tahlil bilan birgalikda ko'zdan kechirish (oldin katta qismlar, keyin mayda qismlar ajratiladi, ularning shakllari aniqlanadi);

—predmetning qurilishini aniqlash va katta qismlarning o'zaro bog'liqligi;

—rangning ajratilishi;

—predmetni butun holda qaytadan ko'zdan kechirish;

Tafakkur etish jarayonining bosqichlariga bunday taqsimlanishi shartli va ular har doim tafakkur etishda ishtirok etmaydi. Bu bolalarning malakalariga va ular oldida turgan vazifalariga bog'liqdir. Predmetni qayta ko'zdan kechirish talab etilmaydi, kimdir faqat ko'rish orqali predmetni tahlil qilish yoki so'z orqali tasvirlab berish o'tiladi.

Bir turdagi predmetlarni qismlarga ajratish va o'zaro bog'liq shakllarini topish qobiliyatini tarbiyalash uchun taqqoslashdan foydalanish muhimdir. Masalan, hamma daraxtlarning asosi vertikal holatda joylashgan, shoxlari asosiga nisbatan burchak ostida joylashgan; ko'pgina hayvonlarning tanasi oval shaklida.

«Shakl(forma)ni tafakkur etish ko'rish orqali hamda his etish yordamida o'tilishi kerak. Bolani ko'z bilan yoki qo'l harakati bilan konturni bir qismdan ikkinchi qismga o'tib, chizib chiqishga o'rgatish lozim. Kichik guruhlarda qo'l harakatlarini albatta kiritish kerak, katta guruhlar uchun esa konturni tafakkur qila olish yetarli, qo'l esa yordamchi organ bo'lib hisoblanadi» (L.A.Lublinskaya).

Hajm (velichina)ni tafakkur etish kichik maktabgacha yoshdagi bolaga tushunarli, agar farq ancha katta bo'lsa (katta-kichkina). Hajmni tafakkur etish proporsional munosabatlarni o'z ichiga oladi va ko'rish hamda his etish kabi tekshirishlarni talab qiladi. Bunda qurish ko'rsatgichlari harakatli yo'llar bilan tekshirilib borilishi kerak - bir qismni boshqasidan farqlash orqali. Voqelikdagi munosabatlar(prostranstvennoe otnosheniye)ni tafakkur etish tasviriy maqsadi bilan birgalikda juda qiyin masaladir. U katta va maktabgacha tayyorlov guruhlarida o'tiladi va tafakkur etish jarayoni rasm chizish bilan birgalikda o'tilsa, oson o'zlashtiriladi. Shunday ishning qiziq tadqiqotini L.A.Rayeva «Bolalar bog'chasining katta guruhlarida mazmunli rasm chizish» kitobida yozgan. Rangni tafakkur etish bolaga katta emotsional ta'sir etadi. Shuning uchun har doim uni alohida ajratib ko'rsatish kerak. Bolalar predmetning hamma xususiyatlarini ko'rib chiqib bo'lganlaridan keyingina ularning diqqatini rangga qaratish kerak. Bolalar bilan tekshirishlarni o'tkazish metodikasi ko'pgina shartlar bilan bog'liq. Avvalo,

bolalarning egallagan malakalari bilan egallab olmagan, notanish tafakkur etish usullari o'rtasida bog'liqlik bo'lishi lozim.

Birinchi bor tanishuv har doim yuzaki bo'ladi. U o'ziga predmet va uni o'rab turgan muhit haqida umumiy tasavvurlarini hosil qilishni kiritadi. Birinchi bor tanishuvda tor maqsadni qo'yish mumkin emas. Tafakkur etish keng bo'lishi, turli munosabat va bog'liqlikni kiritish kerak. Dastlabki tekshiruvlar ba'zida juda yorqin, lekin tasvirlash uchun yetarli bo'lmagan umumiy tasavvurlarni hosil qiladilar. Takroriy tekshiruvlar natijasida tafakkur etish yetarlicha yorqin, aniq bo'lishi mumkin. Takrorlanish tafakkur etishni, esda olib qolishni va esga tushirishni murakkablashtiradi.

Tafakkur etishda eng kerakli bo'lib qolgan estetik hislarning kiritilishi ham muhim hisoblanadi. Chunki estetik hisning rivojlanishi ham mashq qilishni talab qiladi. Masalan, daraxtlarning tasviridan oldin bolalar daraxtlar, gullar, o'tlarni ko'rishlari, ulardan zavq olishlari kerak. Bolalar diqqatini soya joylarga va daraxt barglarida quyosh nurlarining o'yiniga qaratish kerak. Bolalar oldida ancha tor maqsad qo'yilgan vaqtda, qayta kelish vaqtida daraxtlarning tuzilishi bilan tanishtirish, ularni ko'zdan kechirayotganda qanchalik chiroyliligini yashil fonda uning oppoq asosi yaqqol ajrab turganiga qaratish kerak. Shu vaqtda she'riy misralardan misollar keltirib o'tish ham yaxshi natijalar beradi.

Tafakkur etishni umumlashtirishda unga bolalarning turli analizatorlar bilan birgalikdagi faol faoliyatlarini kiritish katta ahamiyatga ega, gullab yotgan qirni tafakkur etishda uzoqdan uni ko'rish yetarli emas. Bolalar qirda yugurishlari, gullar uzishlari, ularni hidlab ko'rishlari, guldasta yasashlari, ashula aytishlari lozim. Bularning hammasi mashg'ulot davomida hisobga olinadi. Kuzatishlarni o'tishda tarbiyachining so'zi va bolalarning roli katta ahamiyatga ega. Har qanday tushuntirish, savol, ko'rsatma, bolani fikrlashga majbur qilish kerak. Tafakkur etishning aniqlashuviga, uning emotsionalliligiga estetik fikrlashni kengaytiradigan taqqoslashlar yordam beradigan badiiy obrazlardan foydalanish muhimdir. Tarbiyachi so'zining o'рни va roli bolalarning yoshiga bog'liqdir. Diqqati tarqoq bo'ladigan kichik yoshda tafakkur etish momenti bilan so'z birgalikda kelish kerak.

Katta yoshda tarbiyachi bolalarga kuzatilayotgan obyektga o'zlari xarakteristika berishlariga imkon beradi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga atrofdagi hayotni va predmetlarni kuzatish vaqtida hayajon tez vujudga keladi. Bu hayajonda endi yuzaga kelayotgan estetik tuyg'u rivojlanib boradi. Bolalardagi estetik tuyg'ular yosh o'tgan sari ancha chuqurroq va anglaganroq bo'ladi. Bevosita estetik tuyg'u chiroyli predmetni tafakkur etishda yuzaga keladi va turli tashkiliy elementlarni o'z ichiga qamrab oladi. Shunday usul bilan rang hisasi estetik tuyg'uning chiroyli ranglar birlashmasini tafakkur etishdan Ice lb chiqishim: to'q osmonni yorqin yulduzlar, to'q palto va yorqin qalpoqchani ajratish mumkin.

Bola qanchalik atrofni bilib tafakkur eta olsa, uning estetik tuyg'usi shunchalik chuqur, murakkab bo'lib boradi. Asta-sekin bolalar elementar estetik fikrlash qobiliyatini egallab boradilar. Ularda estetik tuyg'ularning rivojlanishi predmetning va uning xususiyatlarini estetik tomondan baholay olishlariga olib keladi. Sekinlik bilan bolalarda estetik did rivojlanib boradi.

Adabiyotlar

1. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: «Ilm ziyο». 2006.
2. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Oilada barkamol avlod tarbiyasi. T.: «Fan va texnologiya», 2010.
3. Hasanboyeva O.U. va boshqalar. Oila pedagogikasi. «Darslik» T: - «Aloqachi» 2007.
4. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. V.I.Loginova, P.G.Samorukovalar tahriri ostida. T: O'qituvchi, 1991.
5. Uchinchi ming yillikning bolasi. Ma'rifat-madadkor. T. 2002.
6. Bolalar bog'chasida estetik tarbiya (N.A.Vetlugina tahriri ostida). T., O'qituvchi, 1981.
7. Loginova V.I., Samarukova T.G. tahriri ostida. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. 2 qismli. 1- qism. T: O'qituvchi, 1991.